

КОГНИТИВ ПОЭТИКА

Фируза Рустамовна Халимова

Самарқанд давлат чет тиллар институти доценти

АННОТАЦИЯ

Замонавий ижтимоий воқелик – бу интеллектуал технологиялар воқелиги, яъни тафаккурнинг (сogito) информатсион жамият ривожид асосий ресурс ва манба сифатида ўрин эгаллашидир. Бугунги кунда илмий билишнинг процессуал когнитив йўналиши долзарб саналиб, асосий эътибор инсон тафаккури фаолиятининг яширин усулига қаратилади.

Калит сўзлар: когнитив билим, оламни “ижодий қайта яратиш”, коммуникатив муносабат, концепт, “ифодавий қурилиш”, ботиний нутқ, ментал тузилма, когнитив поэтика мақсади, когнитив поэтика вазифалари.

КИРИШ

“Когнитивлик” (“билишга оид”) тушунчаси икки томонлама характерга эга бўлиб, “когнитив билим” тушунчаси Е.С. Кубрякованинг фикрича, маълум бир соҳаларни бирлаштириш ва табиатнинг энг мураккаб феноменларидан бири бўлган – инсоний билим ва тафаккурни аниқ ва тўлиқ талқин қилиш мақсадида турли соҳа вакиллари ҳаракатларини умумлаштиришда фойдаланиш лозим (Кубрякова, 1996: 58).

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Турли соҳалар когнитив билим таркибида мавжуд бўлиб, “когниция ва у билан боғлиқ жараён ва натижаларни қабул қилувчи шаклларнинг турли аспекти билан шуғулланишади: масалан, лингвистика - билишнинг тил системаларини; фалсафа – когницияга хос умумий муаммолар ва билиш жараёнининг методологиясини ўрганади” ва ҳ.к. (Ўша асар: 82). Иккинчи томондан, когниция бошқа фанлардаги жараён ва натижалардан фойдаланиши ҳам мумкин. Мисол учун, тилга оид билим инсоннинг шахсияти, унинг фаолияти ва атроф-муҳитни идрок қилиши ҳамда ушбу оламда ўзини англаши билан боғлиқ бўлиши бир қатор психологик жараёнлар ва натижаларни чуқур тафаккур қилиш имкониятини беради.

Бугунги кунда когнитив тадқиқотлар нафақат кундалик нутққа оид ўрганишлар доирасида, балки бадиий ва поэтик матнлар доирасида ҳам амалга оширилмоқда. Адабиётшунослик ва тилшунослик фанларининг когнитив нуқтаи назардан бирлашуви қонунияти бадиий асар табиатида намоён бўлади. Поэтик ёки бадиий нутқ тилнинг ифода шаклларида бири бўлиб, мантиқий ҳамда формал характери (шаклий тузилиши) жиҳатидан ўзига хос хусусиятлари билан характерланади.

“Поэтика” тушунчаси тилшунослик ва адабиётшунослик, ҳамда умуман, филологияда кенг илмий анъанага асосланиб қўлланилади. Поэтик таҳлил ҳам тилшунослар, ҳам адабиётшунослар ишларида ўз аксини топади. Бу поэтиканинг ҳам бадиий билим, хусусан, “адабий турлар ва жанрлар, усул ва услуб хусусиятлари”, “бадиий бутунлик доирасида турли ички алоқалар ва муносабатлар қонуниятлари”ни, ҳам тилшунослик билимлари, хусусан, “тил бирликларининг бадиий хусусиятлари”ни ифодаловчи иккитарафлама характерга эга эканлигидан далолат беради (Гаспаров, 1987: 295-296). Бу борада поэтика тушунчасининг адабиёт назариясига оид моҳияти кенгрок, поэтик тил ёки адабий нутқ тадқиқоти эса торроқ моҳиятга эга деб қабул қилинган. Бироқ, назаримизда, ушбу икки ҳолатда ҳам биз уни тор маънода тушунамиз, фақат турли фан билан алоқадор ҳолда поэтика асарнинг ҳам бадиий таҳлили муаммоларини, ҳам тил бирликлари ёрдамида тузилишидаги поэтик (бадиий, эстетик, экспрессивлик) вазифаларининг лингвистик таҳлили муаммоларини қамраб олади.

Р. Якобсоннинг фикрича, поэтика – бу умумийликда вербал ахборотнинг ва қисман шеърият поэтик вазифаларининг лингвистик тадқиқидир. ...Поэтика, тил белгилари ёрдамида поэтик асар тадқиқи билан шуғулланиб, шеъриятнинг етакчи вазифасини ўрганади (Якобсон, 1987: 81). Бу, албатта, поэтиканинг бошқа фанлар билан муҳим алоқасини, матнда акс этган аспектларни инкор этмайди. В.М. Жирмунский айтганидек, шеъриятда бадиий образ тил ёрдамида яратилади. Шунинг учун айтиш мумкинки, поэтиканинг биринчи бўлими, унинг қуйи қавати тилшуносликка асосланган бўлмоғи даркор (Жирмунский, 2009: 240).

Г.О. Винокурнинг назарида, поэтика ва тилшунослик ўртасида қонуний фарқ мавжуд эмас. (Винокур, 1990: 59). М.М. Бахтин ҳам поэтикада лингвистик омилларнинг аҳамиятини эътироф этиб, тилнинг лингвистик элементи ва

асарнинг конструктив элементи бир-бири билан мос келиши лозимлигини қайд этган (Бахтин, 1993: 96).

Шунинг учун, назаримизда, когнитив поэтика – турли соҳага оид фан бўлиб, унинг предмети даставвал когниция, бадий ижод ва тил ҳолатидаги поэтик (бадий) матнни тадқиқ қилиш принциплари, усуллари ва услубларидир.

Когнитив поэтика лингвистик поэтика, структурал (таркибий) поэтика, тарихий поэтика ва ҳоказо каби соҳалардан бири саналади. Бунда когнитив аспект поэтик таҳлилнинг диққат марказига кўчади. Аввало, тил ёрдамида адабий асар ёки бадий матнни ижодкор томонидан яратилган ақлий ижодий жараёнлар ва улар натижаларининг моддий репрезентанти сифатида англаш натижасида қабул қиладиган билимлар нуқтаи назаридан. Адабий асар ва унинг тили инсон фаолиятининг ақлий соҳаси билан муносабатда бўлиши шубҳасиздир. Шунинг учун ҳам адабиётшунослик ва тилшуносликнинг когнитологиянинг назарий муаммолари аспектида кўриб чиқилиши мантиқан табиийдир.

Когнитив поэтиканинг мустақил фан сифатида поэтик нутқ билан боғлиқлигини англашнинг муҳимлиги шундаки, тилшунослик нафақат поэтик (бадий) матнларни ўрганади, ҳамда поэтик матнлар ёки бадий асар умумий структурасида у ёки бу ифода воситаларининг вазифасини белгилайди. Поэтик нутқ қаторида кундалик, амалий нутқ тушунчалари ҳам мавжуддир. Баъзида нутқ оғзаки, ноаниқ бўлиши мумкин. Айнан шу нутқни ўрганиш асосида баъзан нутқ табиати ва моҳияти тилшуносликнинг объекти деган хулосага келинади.

Воқеликни поэтик нуқтаи назардан қабул қилиш ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар тадқиқотчилар томонидан кўп мартаба таъкидланган. В.В. Виноградовнинг қайд этишича, поэтик нутқ бадий тафаккур воситаси бўлиб, унинг вазифаси – оламни ижодий қайта яратилиши йўли билан англашдир (Виноградов, 1963: 78).

Бизнинг назаримизда, оламни “ижодий қайта яратиш” - нутқ ёрдамида ижодкор томонидан қайта яратилаётган воқелик ифода воситаси орқали амалга оширилади. Ваҳолангки, шоир тафаккуридаги фикр, яъни воқелик ўқувчига ҳам тушунарли бўлмоғи даркор. Акс ҳолда, нутқ ўзининг асосий вазифасини, яъни коммуникативлигини йўқотган бўлади. Бироқ поэтик вазифа воқеликни ифодалашда лисоний моҳиятнинг мураккаброқ ва тўлароқ информацион кўриниши бўлиб, коммуникатив вазифа ривожининг ўзига хос тури сифатида

қаралиши мумкин. Бу эса тил тизимининг ўзига хос ҳолатидир, бунда тадқиқодчи поэтик нутқдаги кундалик нутқда ишлатиладиган ифода воситалардан фарқли, ўзгача ажратилган, имманент тизимни, айнан мулоқот тилида автоматлаштирилишга мойил, поэтик нутқда эса аксинча, актуаллашган ифода воситаларини сезиши мумкин (Звегинцев, 1964, 189).

Поэтик вазифа воқеликни ва унинг кундалик мулоқотдан қандайдир жиҳатлари билан фарқланган у ёки бу шаклларда намоён бўлишини ижодий идрок этиш шароитида коммуникатив вазифани амалга оширилишини ўзида намоён этади. Бироқ бу ҳолатда тилнинг табиий моҳияти ва асосий вазифасини тўлиқ бажаришига имкон берадиган коммуникатив вазифа билан узилиш содир бўлмайди. Бинобарин, амалий (коммуникатив) муносабатда поэтик вазифа иккиламчи саналсада, бироқ у мазмунлирок, кўпроқ ахборотга эга.

Ҳар қандай коммуникатив акт ҳам оламнинг “ижодий қайта яратилиши” сифатида ўрганилмайди. Шу тарзда поэтик нутқ инсоннинг тафаккур фаолиятини ўзида мужассам этиши билан кундалик мулоқот нутқидан фарқ филади. Поэтик нутқ нутқий тафаккурнинг юқори шаклидир, у инсоннинг атроф-муҳитга, унинг қиймати тизимига бўлган турли муносабатини ифодалайди, яъни поэтик нутқ воситалари орқали ифодаланган нутқий тафаккур қандайдир қисмда ассоциатив-образли деб тавсифланиши мумкин. Халқаро нутқда мавжуд бўлмаган қандайдир ўзига хос аниқ бирликларни учратмасакда, поэтик нутқ халқаро адабий нутқ борлигининг юқори шакли саналади. Унинг таркибидаги сўзлар нооддий бўлсада, улар халқаро тилдаги барча сўзлар каби қурилишга эга. Шунинг учун айрим тадқиқодчиларнинг поэтик нутқ тил системасидаги бирча имкониятларини ўзида мужассам этишини тасдиқлаши бежиз эмас (В.П. Григорьев, О.Г. Ревзина).

Поэтик нутқ – ўзига хос функционал тизим бўлиб, унинг моҳияти нафақат коммуникатив вазифа асосида, балки, аввало образлар тизимида тасвирланган воқеликни ҳиссий, экспрессив ва ассоциатив қабул қилиш билан боғлиқ эстетик вазифа асосида намоён бўлади. Унда ажралган, имманент тизим бўлмайди. В.Г. Руделев фикрига қўшилган ҳолда, шуни таъкидлаш мумкинки, нутқнинг кўптармоқли ғоялари ва унинг ҳар хил мазмундаги ахборот узатишга қодирлигини инобатга олиб, биз коммуникатив нутқдаги ахборот қисмларини ажратишга етарлича сабаб тополмаймиз (Руделев, 2002: 87).

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Поэтик нутқнинг турли назарий таҳлиллари асосида унинг билиш билан бўлган алоқаси шубҳасизлиги кўрсатилган. Шунингдек лингвистик поэтика ўзининг турли йўналишларида – хоҳ у яратувчанлик поэтикаси бўлсин, хоҳ муаллифнинг шахсий поэтик нутқидаги олам тасвирининг бадий-лисоний тузилиши бўлсин, бадий тафаккурда поэтик нутқ вазифасини яққол кўрсатиб бера олди. Когнитив тилшунослик доирасидаги тадқиқодлар тил соҳиблари томонидан “оламни англаш жараёни тилшунослик ва лингвистик поэтика чегарасини кесиб ўтувчи қўшимча таълимот” деган фикрнинг мукамал эмаслигини кўрсатиб берди (Рювет, 1980: 156). Бизга маълумки, оламни англаш нутқ орқали амалга оширилади. Айни ҳолда оламни поэтик нутқ орқали англаш борасида сўз бормокда, яъни поэтик нутқ бадий тафаккурни ифодалаш усули ҳисобланади. Поэтик нутқ олам ҳақидаги яширин билимни тилда намоён этади. О.Г. Ревзина айтганидек, бадий тафаккурнинг ҳаракатини акс эттирувчи тавсифи мавжуд бўлмасада, лекин бадий тафаккурни англаш мураккаб бўлмаганлиги туфайли ушбу атама ўз-ўзини изоҳлаши мумкин (Ревзина, 1998: 21).

Поэтик нутқ бадий тафаккур билан муносабатда бўлган ҳолда тил орқали борлик, олам ҳақидаги маълум билимлари ифодалашга хизмат этади. Билим турларини фарқларини ажратувчи белгилардан бири бу – креативлик ва нокреативликдир, уларнинг релевантлиги ноилмий билиш тизимида намоён бўлади. Барча илмий билимлар ўз табиати асосида креатив ҳисобланиб, инсониятнинг ижодий билишга оид фаолиятини акс этади. Бу белгининг ижобий мазмуни ўзига хос креатив ва воқеликни англашнинг мураккаб шакли орқали амалга оширилади. Шунинг учун креатив билимлар ноакреатив билимларга нисбатан белгиланган бўлади.

Ноилмий билимлар тизимидаги креатив билимлар қаторида “бадийлик” тушунчаси алоҳида ўрин эгаллаб, санъат турларида, бадий адабиётда намоён этилган воқеликнинг эстетик хусусиятини очиб беради. Бундай тасвирлашнинг ўзига хос хусусияти унинг образлилик характеридадир. Агар илмий ва бадий каби воқеликни ифодалашнинг икки креатив усуллари таққосласак, уларнинг фарқи ўзига хос тафаккур доирасида намоён бўлади: илмий билим “тушунча моҳиятини англаш”га йўналтирилган бўлса, бадий билим эса “образи англаш”ни қамраб олади. Биринчи ҳолатда инсоний фаолиятининг билишга оид интеллектуал-ақлий (назарий) томони амалга оширилса, иккинчи ҳолатда эса –

ҳиссий-образлилик намоён бўлади. Бадий билим билан кундалик билим воқеликни англаш нуктаи назаридан таққосланганда, кундалик билим кўргазмалли, кузатувчанлик ҳиссий англаш билан боғлиқ: фикрлаш тасаввур ва сезиш орқали амалга оширилади; бадий билим эса экспрессив, эстетик ҳиссий англаш билан боғлиқ бўлиб, фикрлаш индивидуал образлар орқали амалга оширилади.

Е.С. Кубрякованинг фикрича, когнитив тилшуносликнинг калит сўзи – бу концептуализация тушунчасидир (Кубрякова, 1996: 105). Концептуализация назариясининг энг муҳим бошланғич қурилмаси қаторида - назарий ва/ёки кундалик билимларнинг оператив бирлиги, инсоннинг олам билан ўзаро таъсири таърибаси акс этган концепт ҳақидаги тасаввур киради. Бошқача қилиб айтганда, концепт – бу инсон нутқий фикрлаш фаолияти жараёнида аниқлаган нарса ёки ҳодиса, уларнинг алоҳида хусусиятлари, характеристикаси, бошқа нарса ёки ҳодиса билан ўзаро алоқаси ҳақидаги тафаккур этилган билим бирлигидир (Болдырев, 2009: 25-26).

Муаллифлик дунёқарашини англаш учун, А.В. Громованинг белгилашича, нутқ бирликлари ёрдамида ўқувчининг онгига мақсадга йўналтирилган таъсир ўтказиш талаб этилади. Нутқ бирликлари регулятив вазифани бажарган ҳолда, муаллиф ва ўқувчи мулоқоти жараёнида бевосита иштирок этиб, қабул қилинувчи субъект фаолиятини изоҳлашга мўлжалланган (Громова, 2010: 3).

Бадий концепт хусусияти шундан иборатки, у ўзига хос “ифодавий қурилиш”га эгадир, ушбу қурилиш матн муаллифи ўз бадий тасаввурини юқори даражада ўқучига етказиш учун керакли сўз ва ифодаларни танлаб, уларни ўзига хос тарзда мослаштириб жойлаштириши асосида ҳосил бўлади. Бошқача қилиб айтганда, нутқ унинг турли ифода воситалари туфайли ўзига хос қийматга эга бўлади. Кундалик нутққа нисбатан ифоданинг бу турига берилган эътибор, одатда, поэтик нутқда “ифодавий қурилиш” деб айтилади. Р. Якобсоннинг таъриф беришича, шеърият ифодавий қурилиш асосидаги фикр баёнидир (Якобсон, 1987: 10).

Шундай қилиб, шоир ёки ёзувчи нутқий тасаввурдаги асосий ақлий бирлик - яхлит структурага эга бўлган бадий концепт бўлиб, унинг асосий шаклланиши ҳиссий, ифодавий, ассоциатив механизмларнинг образли эстетик майдон билан ҳамоҳанглиги тарзида ҳосил бўлади

Бадиий концепт, бадиий тафаккур бирлиги ҳисобланиб, бадиий тафаккурнинг асосий принципи – “ягоналикни умумийликка киритиш”ни амалга оширади (Ревзина, 2002: 42). Ва бу, бизнинг фикримизча, тафаккур турлари билан боғлиқ. Бирок, биринчи ўринда, индивидуал-муаллифлик дунёқарашни аниқлаш ва тушуниш даркор. Концептнинг лисонийлашув жараёни яна бир муҳим ментал босқични босиб ўтади. Воқеликнинг тафаккурдаги умумлашган инъикоси – образнинг мантиқий “қайта ишланиши” натижасида ҳосил бўлган концепт лисоний “либос” олишидан олдин ушбу “либос”нинг тасавурдаги акси – модели юзага келади. Лисоний воқеланиш режаси пайдо бўлган заҳотиёқ уни амалга ошириш услуби изланади. Режа ҳамда “сўзсиз” модел нолисоний ёки “ботиний нутқ” жараёнида юзага келади (Сафаров, 2006: 23).

Бадиий концептуализация ва унинг нутқда намоён бўлиши когнитив поэтика аспектида тасвирланиб, тадқиқот анъанасига айланиши мумкин

Поэтикани когнитив тасвирлашнинг кейинги муҳим жихати ментал ва нутқ тузилмаларининг у ёки бу турлари муносабати саналади. Бизнингча, поэтик нутқда тилни когнитив англаш хусусиятидан нутқий репрезентация белгиси инсон ҳаёти давомида шаклланган ички тузилмалар, яъни олам тасвири, ижтимоий ҳаёт ва ўзлигининг тасвири жамланган баъзи-бир ментал репрезентацияни танлашда ўз аксини топади (Андреева, 1998: 8).

Турли усулларда намоён этилган ушбу ментал репрезентация (ақлий идрок) матн таркибида эстетик ва экспрессив вазифани бажаришга мўлжалланган, когнитив тузилмалар билан ўзаро муносабати таркиби ва хусусиятларини аниқлашга кўмаклашадиган тил воситалари таҳлили натижасида аниқланади. Ментал репрезентациянинг турли усуллари муносабатига концепт атамаси етакчилик қилади. Фан тараққиётининг замонавий босқичида концепт, - дейди, А.П. Бабушкин, - ментал воқеланиш шакллари билан бири бўлиб, нарсаларнинг қай тарзда ўзаро боғланиши ва уларнинг қандай категориялашини изоҳлайди (Бабушкин, 2011: 11).

Ж.Н. Маслова когнитив поэтиканинг мақсадини қисқа тарзда изоҳлаш мушкуллигини таъкидлаб, когнитив аспектда муаллиф субъектини ўрганиш ёки ундан узоқлашиш; эътиборни матнлар билан асарлар тафовутига қаратиш ёки берилган далилни маълум тадқиқот доирасидан ташқари ўрганиш мумкин деб айтган (Маслова, 2014: 14).

Когнитив поэтика, даставвал, шеърий нутқда ифодаланган ментал тузилмалар асосидаги когнитив стратегиялар ва жараёнларга эътибор қаратади. Когнитив поэтикада бадиий матн индивидуал ижод онгига хос концептуал тузилмаларнинг лисоний воқеланиши ҳолатида ўрганилади.

Когнитив поэтика олдида қўйилган вазифага келсак, “когнитив поэтика доимий саволларга жавоб топишга ҳаракат қилади: бадиий адабиётда олам тасвири усули ҳақида; ижод ва санъат табиати ҳақида; бадиий адабиёт ва кундалик нутқнинг ўзаро муносабати ҳақида (Doležel, 1990: 6-7). Cognitive poetics is a powerful tool for making explicit our reasoning processes and for illuminating the structure and content of literary texts (Freeman, 2002: 253-254).

Когнитив поэтика олдида қўйилган муҳим вазифалардан бири, деб ёзади Ж. Маслова, бадиий (поэтик) нутқ тузилмалари, билишнинг ментал жараёнлари ва бирликлари орасидаги боғлиқликларни фош этиш саналади. Бундан ташқари, эмоционал-эстетик, бадиий тажриба ҳамда уни намоён этиш усулларини қайта ишлашнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш ва тасвирлаш когнитив поэтика вазифаси саналади (Маслова, 2014: 15).

Когнитив ёндашув муаллиф субъективлигидан узоқлашишга имкон беради. Бу, масалан, жамиятда сўз санъатидек ҳодиса мавжуд бўлишини таъминлайдиган умумий ментал асос ҳақидаги тасаввурни кенгайтириш имконида кўринади.

ХУЛОСА

Шуни таъкидлаш жоизки, шеърият ҳар қандай ижодий фаолият маҳсули каби, даставвал инсон онгида шаклланади, яъни шоир воқеликдан таъсирланган ҳолда ўз ҳиссиётларини қоғозда акс эттириш мақсадида кўлига қалам олади. У тасаввуридаги воқеликни ўқувчига таъсир ўтказиш мақсадида муносиб лисоний воситалардан фойдаланади. Шу тарзда, у оламни “қайта яратишга” мушарраф бўлади. Бироқ шоир танлаган лисоний воситалар, принциплар, усуллар, услублар ўқувчига тафаккурида акс топган воқеликни айнан етказа оладими? Ўқувчи худди шундай таъсирни сеза оладими? Шеърнинг таъсирли, ифодавий бўлишига қайси омиллар сабаб бўлади? Бу саволларга когнитив поэтика жавоб бера олади.

REFERENCES

1. Андреева Е.А. Ментальная репрезентация: динамика и структура. – М.: Изд-во Институт психологии РАН, 1998. – 319 с.
2. Бабушкин А.П. Языковая объективация типизированных представлений. Воронеж, 2011. – 122 с.
3. Бахтин М.М. Формальный метод в литературоведении. – М.: Лабиринт, 1993. – 207 с.
4. Болдырев Н.Н. Концептуальная основа языка //Когнитивные исследования языка: концептуализация мира в языке. – Москва; Тамбов, 2009. Вып. 4.
5. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. –М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
6. Винокур Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
7. Гаспаров М.Л. Поэтика // Литературный энциклопедический словарь / под общ.ред.В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 752с.
8. Громова А.В. Регулятивный потенциал прилагательных в поэтическом дискурсе М.И. Цветаевой: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Томск, 2010.
9. Жирмунский В.М. Введение в литературоведение. – СПб.: Изд-во С.Петербург. ун-та, 2009. – 440 с
10. Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Изд-во Просвещения, 1964.
11. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 245 с.
12. Маслова Ж.Н. Введение в когнитивную поэтику. – Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2014. – 251 с.
13. Ревзина О.Г. Системно-функциональный подход в лингвистической поэтике и проблемы описания поэтического идиолекта: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1998. – 86 с.
14. Ревзина О.Г. Загадки поэтического текста //Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 418 с.
15. Руделев В.Г. Принципы сегментации поэтической речи // Собрание сочинений: в 6 т. – Тамбов, 2002. Т. 6.

16. Рювет Н. Границы применения лингвистического анализа в поэтике // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9: Лингвостилистика. – М.: Прогресс 1980. – 297 с.
17. Сафаров Ш.С. Когнитив тилшунослик. – Ж.: “Сангзор” нашриёти, 2006. – 92 б.
18. Тезисы Пражского лингвистического кружка //Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960.
19. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1987. – 464 с.
20. Doležel L. Occidental Poetics: Tradition and Progress. Lincoln; London: University of Nebraska Press, 1990.
21. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature // Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective. – Berlin; N.Y.: Mouton de Grater, 2002. – P. 253-281.